

EL COS COM A SUBJECTE A MERLEAU-PONTY

Francesc Sauquet

És una estació indispensable, en la qual s'atura tot filòsof, la del tractament de l'estatus teòric del nostre cos, d'una banda, i el de la consciència, de l'altra. Des de les presentacions cartesianes a aquesta temàtica s'ha buscat desesperadament una solució última a les relacions fàctiques que mostren aquests dos elements de l'existència humana. Merleau-Ponty, evitant postures clàssiques, mostra una nova concepció del cos diferenciant-lo de qualsevol objecte i constituint-lo com a entitat inigualable amb cap altre element real. L'article pretén mostrar, amb més o menys lucidesa, l'engranatge complex que hauria de fer comprendre els principis de l'existència i el coneixement humans.

103

Ens diuen els pitagòrics, com ho recollirà Plató, que el cos és una presó per a l'ànima. L'ànima ha estat empresonada per alguna mala gestió a l'eternitat dins d'un cos que la limita. L'ànima, o consciència, desitjaria ser ara mateix qui sap on, en un bosc dels països nòrdics, en una ciutat índia, en alguna avinguda de la Roma imperial, en un mar cristal·lí que no estigui envoltat de formigó. Però això no ens és possible; no ens és possible perquè la consciència està empresonada en l'espai i el temps, en la teranyina del món sensible i, en aquest, hi hem d'arrossegar el cos.

Sigui com sigui, la consciència que coneixem està en una relació d'estreta germanor amb això que anomenem *cos*. De fet, no sabem tan sols si podem donar-li un estatut diferent, ja que és tan intrincada la seva relació que no sabem on comença l'un i on acaba l'altre. En aquest sentit, és un pèl defectuosa la lectura insistent d'una

certa separabilitat entre ells. Inconscientment no sempre que diem 'ment' estem dient alhora 'cos' i a l'inrevés. Però la gran certesa, malgrat la tradició analítica, és que se'm presenten com un conjunt dialògic de perfecta harmonia i quan la ment se sent trista, el cos llangueix, i quan el cos es fereix, l'ànima se'n dol.

Quan diem que algú s'ha donat a un afer en '*cos i ànima*', volem dir que s'hi ha donat en la seva totalitat, en la seva plenitud. Potser en algun moment hem pecat d'excessivament analítics i potser no es justifica, des de l'experiència vivencial, una anàlisi tan severa que separi aquests germans. I no pas per pietat, sinó perquè potser ens ha faltat tradicionalment l'agudesia d'entendre que tota funcionalitat anímica només pren sentit en la integració amb un cos, i que tota experiència corporal no és altra cosa que la ment funcionant íntegrament.

Aquesta exposició pretén ésser un recorregut no definitiu, però sí aproximatiu, a un dels conceptes troncats de la filosofia de Merleau-Ponty: el concepte de *cos*. Sense dubte, segons la mateixa visió pontiniana, seria insuficient parlar del concepte de cos pròpiament com a concepte, de manera que l'objectiu d'aquesta exposició hauria de redefinir-se millor com la *percepció del cos*; la percepció del cos en tots sentits: fent referència tant als objectes perceptibles pel cos com al mateix cos receptor. És a dir: entenent "*la percepció del cos*" com a capacitat perceptiva del cos i com els objectes d'aquesta capacitat.

Una mirada exhaustiva sobre la teoria pontiniana de la percepció i el cos seria una tasca tan profunda com poc assequible. La riquesa intel·lectual que envolta aquest concepte és tan valuosa que tota aproximació delata buits interessants i noves preguntes. Però una mirada delimitativa i panoràmica és força enriquidora. És enriquidora, sobretot, si aquesta mirada no es deixa mediatitzar per una delimitació de caràcter pràctic, si no es deixa encegar per alguns prejudicis que delimiten una visió conjunta i coherent.

Aquesta mirada ha de recórrer el ventall intel·lectual que el concepte de cos aporta a la seva filosofia. El concepte de cos a què dirigim la mirada, a més, ha d'entendre's com un punt de partida innovador per a una superació de la problemàtica clàssica a què ens duen, d'una banda, el dualisme psicofísic de caràcter fins i tot precartesiana, i de l'altra, el reduccionisme materialista. El cos de Merleau-Ponty és aquell lloc on, si partim d'un dualisme cos-esperit, no caben reduccions d'un dels dos elements cap a un factor primari, on no cap reduir el cos a l'ànima ni l'ànima al cos. El cos és una realitat material i espiritual alhora. Així ho expressa Merleau-Ponty, el 1915, en una conferència a Ginebra.

El cos perceptiu-intencional-prereflexiu a Merleau-Ponty

D'entrada s'ha de dir quelcom bàsic: per a Merleau-Ponty, el cos és quelcom perceptible i que, alhora, percep. És forma perceptiva que percep totes les formes. Que el cos sigui perceptor de totes les formes no és altra cosa que fer del cos un lloc d'activitat. Les formes perceptibles que no perceben no són llocs d'activitat. El cos sí que ho és. I com a centre d'activitat que és, el lloc és un centre de conducta. Així ho especifica Merleau-Ponty a "*La structure du comportement*", publicada a París el 1942. El cos és un subjecte de comportament, és el subjecte de comportament. El cos és un *subjecte corporal*. Hem de parlar, doncs, de *cos-subjecte*.

Es presenta més problemàtic definir què és en realitat aquest cos-subjecte, aquest subjecte corporal. La filosofia tradicional havia donat estatut a les coses segons la seva realitat o el seu caràcter representatiu. Però el cos a Merleau-Ponty ni s'ha d'entendre com a objecte ni s'ha d'entendre com a idea d'un subjecte. Merleau-Ponty ja especifica que la psicologia clàssica atribuïa al cos una mena de característiques que no el feien ser entès com a objecte: a diferència dels objectes, ni ens és sempre present, ni li és possible deixar de ser-ho, és capaç de tenir sensacions dobles, és un objecte afectiu, etc. Ell hi afegeix que el cos mai és diferent de si mateix, ni mai està replegat sobre si mateix, ni mai ens transcendeix absolutament.

Per a Merleau-Ponty, doncs, el cos no és un objecte, ja que són molts els factors que el diferencien d'un objecte. Sí, és cert que hom pot dur a terme un estudi fisiològic o científics del cos com a objecte; però aquesta mirada objectiva sobre el cos no deixa de ser una sola dimensió de comprendre el cos; mirada objectiva que, no obstant això, es fa des del cos mateix. Malgrat una mirada científicoobjectiva sobre el cos, ningú nega ni pot negar que el cos no conté en si mateix els mateixos atributs que pot contenir un objecte. I precisament és així perquè és un centre d'activitat, un centre de conducta, un centre comportament i de percepció, cosa que no és un objecte.

Tampoc és una idea: és el lloc on es donen les idees. El lloc on es donen totes les formes. El cos no és una substància espiritual separada (hi hauria aleshores la possibilitat d'un allunyament seu i de les seves idees del món) ni tampoc és una substància material com ho és un objecte. És quelcom diferent a totes les coses: és un *ens perceptiu*.

És molt important que el cos sigui un ens perceptiu. Aquesta capacitat perceptiva es lliga directament amb la capacitat d'activitat. És la pròpia manera de ser del cos: perceptivament. El cos no és un objecte perquè és el mitjà de comunicació amb els objectes: és per ell que hi ha objectes per al cos¹. El cos no és un objecte perquè quan hom dirigeix la mirada sobre ell no hi troba pas quelcom acabat i delimitat, sinó que hi troba un estatus que es dirigeix, sense excepcions, cap als objectes. El cos és, en la seva estructura més primària, una intencionalitat perceptiva inesgotable. El cos, en tant que *intencionalitat perceptiva*, és un *punt de vista* sobre les coses; i hom ha de remarcar que és, precisament, *un punt de vista* i no tots ells, concepció que ha de dur inevitablement més tard al concepte d'ésser pontinià.

Per tant, doncs, insistint encara en això, el cos no pot pas ésser un objecte, ja que, precisament, la característica de transcendència i presentació que té l'objecte la té per l'activitat i presència del cos. *L'objecte es constitueix i naix en el cos*. Però cal no interpretar erròniament aquesta sentència. No és un idealisme consumat. No s'està dient que no puguin existir objectes en si mateixos amb anterioritat a l'acció del cos-subjecte; però malgrat que existissin seria com si no existissin en tant que no es podrien aparèixer. En aquest sentit, el cos és com un llumí que s'encén en la foscor.

Una idea és absolutament remarcable i definitivament innegable a Merleau-Ponty: el cos és un ens perceptiu. És el lloc de la percepció. És el centre de reconeixement. En sobreix percepció arreu seu. Volem dir amb això que el cos és en si mateix tota la capacitat de percepció i que no només es redueix a una percepció tal com l'entenem nosaltres (de caràcter empíric), sinó que abasta tota una capacitat perceptiva sense contrapartida sensorial. Diu Merleau-Ponty: "En l'al·lucinació d'extracamp, el malalt creu veure un home darrere seu, creu veure des de tot arreu el seu voltant, creu poder mirar per un finestral que és a la seva esquena. La il·lusió de veure és, doncs, molt menys la presentació d'un objecte il·lusori que el desplegament o alguna cosa així com l'emplaçament d'una potència visual d'ara endavant sense contrapartida sensorial". Altres cites demostren que la capacitat perceptiva del cos és gairebé tota l'essència del seu ésser².

¹ "Ce qui l'empêche d'être jamais un objet, d'être jamais 'completement constitué', c'est qu'il est ce par quoi il ya des objets".

² Per exemple: "Il y a des hallucinations parce que nous avons par le corps phénoménal une relation constante avec un milieu où il se projette, et que, détaché du milieu effectif, le corps reste capable d'évoquer par ses propres montages une pseudo-présence de ce milieu".

Aquesta capacitat perceptiva no només empírica, sinó absolutament intencional i constituent, fa que el cos posseeixi el que anomena Ponty *l'ambigüitat del cos*. Dins d'aquesta ambigüitat, el cos té un espai original neutre i sense coses; i és ell mateix qui articula els camps perceptius i l'espai.

Cal insistir, certament, que el cos perceptiu és sobretot *intencional*. És en aquesta intencionalitat que pot basar-se la manera perceptiva de ser del cos. La intencionalitat és un concepte pròpiament fenomenològic, un terme de tradició filosòfica contemporània que explota Husserl des de Brentano i que arriba a Merleau-Ponty passant per les renovacions heideggerianes. Certament, la intencionalitat defineix el cos. En un moment primari, aquesta *intencionalitat* ha de ser entesa com una *prematització*, prèvia a la representació del món; però ja en aquesta prematització es dona, en la seva buidor, una consciència no-tètica de la mateixa intencionalitat. Un cos perceptiu buit, intencional i pretemàtic percebria d'alguna manera la seva pròpia capacitat intencional i perceptiva, tot i estar *suspensa*³. Faltaria omplir-lo: perquè la cosa és el terme d'una teleologia del cos; la cosa és la correlació del cos que coneix⁴.

El cos receptor pontinià és un *cos fenomenal*. I no és el cos objectiu tal com el descriu la mirada científica. El cos receptor no és el *cos objectiu*. El cos objectiu és el producte que presenta el cos a la intencionalitat del cos fenomenal. El mateix Merleau-Ponty afirma: "El cos objectiu no és la veritat del cos fenomènic, és a dir, no és la veritat del cos tal com el vivim. Només n'és una imatge empoïda, i el problema de les relacions entre el cos i l'ànima no pertany al cos objectiu, que solament té una existència conceptual, sinó al cos fenomènic". De fet, el cos objectiu és una *abstracció* del cos fenomènic o fenomenal, que és el cos que s'insereix en l'ésser. El cos objectiu és una abstracció perquè és el resultat parcial d'una mirada del cos fenomenal sobre si mateix. El cos objectiu és el cos conceptualitzat; el cos fenomenal és el cos viscut. En aquest sentit, el cos que estudien les ciències és el cos objectiu, l'abstracció.

Aquest cos fenomenal que no és el cos objectiu (o jo-tematitzat) l'entén Merleau-Ponty com un *datum tertium*, com un *tertium quid*

³ "L'objet qui s'offre au regard (...) éveille une certaine intention motrice qui vise (...) la chose même à la quelle ils sont comme suspendus (les mouvements du corps)" (*Phénoménologie de la Perception*, p. 366). "Les relations entre les choses ou entre les aspects des choses étant toujours médiatisées par notre corps (...)".

⁴ "Comment comprendre que la chose soit le corrélatif de mon corps connaissant (...)?"

entre els dos termes de la filosofia tradicional, entre el dualisme d'ànima i extensió. Aquesta nova dada que introdueix Ponty estaria sostenint el sistema subjecte-món: seria la potència del jo tematitzat i del món⁵. El cos fenomenal és un subjecte corporal pre-conscient les accions intencionals del qual són donació de sentit i constitució de l'entorn. Aquesta donació de sentit i aquesta constitució de l'entorn tenen sempre un caràcter dialèctic, tenen sempre un component d'actualització, d'una dialèctica mai estàtica.

Ortega y Gasset havia dit que "jo sóc jo i la meva circumstància". No és clara l'amplitud d'aquesta afirmació. Tot sembla indicar, com bé assenyala Marías, que el "jo" i la "circumstància" d'Ortega y Gasset gaudeixen més aviat de l'estatut de realitat que no pas del d'intencionalitat. El cos pontinià que hem d'entendre com a pura percepció i intencionalitat vol anar més enllà d'aquesta possible concepció orteguiana: no vol pas perdre el caràcter d'intencionalitat. Merleau-Ponty afirma que el nostre cos és "*notre ancrage dans un monde*". I entén aquest "*ancrage*" com una integració de l'espai en l'espai corporal: "Quan la dactilògrafa executa al teclat els moviments necessaris, aquests moviments estan dirigits per una intenció; però aquesta intenció planteja les tecles de la màquina com a emplaçaments objectius. És literalment veritat que el subjecte que aprèn mecanografia integra l'espai del teclat en el seu espai corporal. L'exemple dels instruments mostra encara millor com l'hàbit no resideix ni en el pensament ni en el cos objectiu, sinó en el cos com a mediador del món".

El nostre cos és, doncs, un espai d'expressió, un espai expressiu. Però no és un espai expressiu més entre altres que puguin haver-hi: és la causa de tots els altres, és l'expressió donadora de sentit a través de la percepció i la intencionalitat. El cos és un espai d'expressió que aporta significacions i que fa que aquestes es presentin existint davant els nostres ulls i les nostres mans. "*Le corps est notre milieu général d'avoir un monde*". Aquestes últimes concepcions són realment importants perquè fan entendre millor tot el sistema cognoscitiu i metafísic del darrer Merleau-Ponty. El nostre cos és un mitjà de tenir un món; però com que, de fet, estem parlant del cos fenomenal, no podem pas entendre que aquest cos-mitjà sigui una presència plena en el món, sinó que més aviat ha d'entendre's

⁵ "Ce n'est jamais notre corps objectif que nous mouvions, mais notre corps phénoménal, et cela sans mystère puisque c'est notre corps déjà, comme puissance de telles et telles régions du monde, qui se levait vers les objets à saisir et qui les percevait".

com a *rerefons* de la vida, com a absoluta donació de sentit. El cos fenomenal atribueix espacialitat al món i així en forma els diferents camps perceptius que donaran lloc a conceptes. No és d'estranyar, sigui dit de pas, que hom pugui trobar en aquesta concepció certes restes filosòficoarqueològiques de kantisme. De fet, la gran problemàtica que ha pogut originar el kantisme resta més en la concepció del *noïmen* que no pas en l'explicitació de la subjectivitat com a donadora de sentit.

Així, doncs, pot entendre's que el cos fenomenal actua com a rerefons constitutiu del món. I diem "*rerefons constitutiu*"; hem d'entendre-ho com el lloc sobre el qual es posen les coses, com el punt gravitacional sobre el qual les coses giren. En una metàfora científica diríem que el cos és la llei de la gravetat per als objectes: els dóna lloc i sentit. El cos fenomenal és un espai d'expressió pre-reflexiu que actua com a *mesurador*. És la llei universal del cos fenomenal. El discurs científic sobre el cos pot donar-nos força lleis i inserir-les dins teoremes entesos com a subjectius. Però són lleis del cos objectiu, no pas del fenomenal.

Hi ha una altra característica pròpia del cos fenomenal: és el *cos viscut*. A títol d'oposició hi hauria el cos objectiu, que és un cos delimitable objectivament en el qual s'hi dóna la *reflexió*. Però la reflexió pressuposa tot el cos fenomenal, és a dir, pressuposa la intencionalitat, la pura percepció, la forma de les coses. La reflexió és un producte ulterior al cos fenomenal tal com ho és l'objecte, mentre que la percepció intrínseca és pròpia de l'estadi prereflexiu i viscut⁶. (Cal diferenciar la percepció intrínseca de l'extrínseca o explícita: la primera és la mateixa intencionalitat perceptiva; la segona són les percepcions que cal associar al cos com a objecte, com a objectiu). Al contrari, no hi ha reflexió en el cos fenomenal: hi ha *vida*. El cos fenomenal és prereflexiu i viscut. El cos que interessa a Merleau-Ponty és justament aquest: el viscut, prereflexiu i fenomenal. És lògic, doncs, que en aquesta visió el lector pugui veure-hi dues coses fonamentalment: en primer lloc, una aroma husserliana que ens duria a la requalificació de la *Lebenswelt*; en segon lloc, que la consciència entesa com a lloc conceptual, com a

⁶ "La perception n'est pas une science du monde, ce n'est pas même un acte, une prise de position délibérée, elle est le fond sur lequel tous les actes se détachent et elle est présupposée par eux. Le monde n'est pas un objet dont je possède par devers moi la loi de constitution, il est le milieu naturel et le champ de toutes mes pensées et de toutes mes perceptions explicites... Quant je reviens à moi à partir du dogmatisme de sens commun ou du dogmatisme de la science, je trouve non pas un foyer de vérité intrinsèque, mais un sujet voué au monde".

enteniment, és a dir, com a reflexió, no és quelcom independent que s'aïlla substancialment del cos fenomenal (del *tertium quid*) ni de l'objecte, sinó que és quelcom que va unit a ell tot i ésser-ne un estadi ulterior.

És mitjançant tot aquest discurs que hom pot dir que la sentència orteguiana “jo sóc jo i la meva circumstància” ha quedat reformulada en Merleau-Ponty com a “*jo sóc el meu cos i el seu món*”. És normal que sigui així perquè la “circumstància” orteguiana sembla mantenir un estatus de realitat que l'allunya del concepte d'intencionalitat, mentre que a Merleau-Ponty no pot entendre's sense ell. Per a Merleau-Ponty, el cos i el món que figura és el que jo sóc i, per tant, estan absolutament lligats. Qui realment percep no és un jo que es mira el cos i el món, sinó que és el cos *en el món* qui es mira. I a més, és clar, el “jo”, tal com l'entenem, no és per a Merleau-Ponty una unitat de sentit prèvia al cos, sinó que és una reflexió i, per tant, com a producte del cos prereflexiu. Jo em sento jo per la intencionalitat i capacitat perceptiva del meu cos. I així el “jo-cogito” cartesià queda esfondrat. I queda esfondrat perquè no pot entendre's mai com a substancialitat acorporal.

El cos de Merleau-Ponty i la “circumstància” d'Ortega y Gasset

Diu Ortega y Gasset: “El hombre rinde al máximo de su capacidad cuando adquiere la plena consciencia de sus circunstancias (s. nuestro). Por ellas comunica con el universo. ¡La *circumstantia*! ¡Las cosas mudas que están en nuestro próximo derredor! Muy cerca, muy cerca de nosotros levantan sus tácitas fisonomías con gesto de humildad y de anhelo, como menesterosas de que aceptemos su ofrenda y, a la par, avergonzadas por la simplicidad aparente de sus donativos. Y marchamos entre ellas ciegos para ellas, fija la mirada en remotas empresas, proyectados hacia la conquista de lejanas ciudades esquemáticas. Pocas lecturas me han movido tanto como esas historias donde el héroe avanza raudo y recto, como un dardo, hacia una meta gloriosa, sin parar mientes que va a su vera, con rostro humilde y suplicante, la doncella anónima que le ama en secreto, llevando en su blanco cuerpo un corazón que arde por él, ascua amarilla y roja donde en su honor se queman aromas. Quisiéramos hacer al héroe una señal para que inclinara un momento su mirada hacia aquella flor encendida de pasión que se alza a sus pies. Todos, en varia medida, somos héroes y todos suscitamos en torno humildes amores. 'Yo un luchador he sido; y esto quiere decir que he sido un hombre' prorrumpie

Goethe. Somos héroes, combatimos siempre por algo lejano y hallamos a nuestro paso aromáticas violetas”⁷.

Marías, en un comentari a les “Meditaciones del Quijote” d’Ortega y Gasset, hi diu: “La circunstancia es todo lo que nos rodea, lo que está *circum me*, en torno a mí, a mi alrededor. Es un concepto puramente funcional y que no prejuzga nada, sino que toma la realidad en toda su inmediatez y pureza; en este sentido, mucho más radical que *Umwelt*. La descripción de Ortega añade inmediatamente unas cuantas notas de vivo interés: las cosas mudas levantan sus tácitas fisionomías; es decir, la circunstancia, por lo tanto, no tiene voz o sentido (...) Pero no se trata tampoco de un inerte o pasivo “estar ahí”, sino que las cosas son ofrenda y donativo (...) Ofrenda y proyecto son los rasgos iniciales con que se dibuja el diálogo entre la realidad circunstancial y el sujeto de quien es circunstancia”.

Hem agafat aquests textos com a paradigmàtics per denotar el caràcter propi de la circumstància orteguiana. Però la concepció pontiniana no abasta exclusivament els trets orteguians, sinó que d’alguna manera vol anar-ne més enllà. Si a Ortega y Gasset la circumstància (descrita com a dama o donzella) és quelcom que l’heroi troba al seu pas, malgrat com a ofrena i donatiu; a Merleau-Ponty, la circumstància seria més aviat no un obstacle definitori sinó un company del viatge de l’heroi. L’objecte circumstancial no és entès a Ponty merament com a cosa, sinó com a “l’altre”. O millor dit, és el viatge mateix. Si bé podem dir que la circumstància té un caràcter objectiu a Ortega y Gasset; a Merleau-Ponty no podem pas afirmar que pugui ser considerada com a objecte, sinó com a rerefons previ a tota tematització. La circumstància orteguiana ja jau tematitzada; Merleau-Ponty l’entén com a món percebut preobjectivament i com a rerefons no tematitzat. Diu Merleau-Ponty que la *donzella* “és a la sutura del cos fenomenal amb el món primordial i en el que es té al món en el que la posició dels objectes -i de l’altre, com s’ha vist- per la del meu cos i, inversament, la posició del meu cos per la dels objectes no en una implicació lògica (...), sinó en una implicació real”.

Per tant, el lligam del cos amb la “circumstància” (si pot emprar-se aquest terme amb referència a Ponty), no és un lligam objectiu, sinó preobjectiu, previ a la tematització, previ a les definicions de subjecte i objecte. Merleau-Ponty s’està movent en un món on,

⁷ Ortega y Gasset, *Obras Completas*, I, p. 319.

d'entrada, no hi ha objecte de coneixement, sinó una intenció total de l'ésser. És justament en aquest substrat on hom ha d'incloure l'ontologia pontiana i conceptes tals com el de *carn*. Aquest substrat que podríem anomenar *prelògic* (o anterior a tot acte reflexiu) no pot veure el món com a conjunt d'objectes definits que s'"ofereixen i es donen" al subjecte (en tant que és prelògic i no defineix ni reflexiona objectes i subjectes), sinó com a mer "estar obert a totes les possibilitats" intencionalment. Certament, tota la circumstància que Ortega y Gasset *objectivitza* és a Ponty una percepció incipient i primerenca, no objectivitzada ni tematitzada. És el lloc de l'Ésser.

Si en aquest estadi prelògic no hi ha objectes ni subjectes, ocorre que el que hi ha, és a dir, el cos fenomenal, és alhora objecte i subjecte, és alhora consciència i cosa. La percepció original del cos fenomenal (i, per tant, no tematitzada) és la percepció del món sobre si mateix. El cos és el lloc, és l'*existència* del món des d'on el món es mira. La tematització posterior que dóna lloc als objectes (i a la circumstància orteguiana) i als subjectes i, en definitiva, a la individualitat, ens allunya de l'ésser i del món original com a capacitat perceptiva. Hem d'insistir en això: *el cos és existència*. Però parlem de l'existència del cos fenomenal, d'aquell cos que no és el que nosaltres pensem per la reflexió i que objectivem (com fa la ciència, considerant-lo com a objecte entre els objectes), sinó que és aquell que *vivim*. "El món no és allò que penso sinó el que visc, estic obert al món, indubtablement m'hi comunico, però no el posseeixo: és inesgotable". I si hom vol apropiarse al món i descobrir-lo, no pot pas buscar-lo en la idea de reflexió ni tampoc en l'objecte circumstanciat, sinó que s'ha de "buscar lo que es de hecho para nosotros antes de toda tematización". Hem d'abandonar tota reflexió (que és tematitzada) i llançar-nos a la percepció intencional preobjectiva. Això vol dir igualar la reflexió a la percepció originària: elaborar una reducció. S'entén, doncs, el rebuig a tota concepció idealista o sensualista-empírica. Per tant, doncs, no hem d'entendre la filosofia de Merleau-Ponty com una repetició de les tesis orteguianes en particular ni de les tesis més generals dels existencialistes i fenomenòlegs: Ponty ha desitjat anar un pèl més enllà.

Apliquem-nos de nou al "jo sóc jo i la meva circumstància" d'Ortega y Gasset. Transcrivim-la així: " jo_1 sóc jo_2 i la meva circumstància"; o bé: $j_1 = j_2 + (x)$. Per a Ortega, j_1 és un jo definit absolutament gràcies al fet que a j_2 s'hi afegeix la circumstància. Vist així, j_2 és un *jo mancat*, un jo no acabat ni conscient de si per-

què és *fora* de la circumstància. Marías diu que j_2 és un *jo* indigent al qual li falta, precisament, la circumstància: “Si ‘yo soy «yo» y mi circunstancia’, esto quiere decir que desde el punto de vista del primero, la realidad del segundo es insuficiente, menesterosa; ¿de qué? Justamente de la circunstancia”. En canvi, j_1 és el *jo* complet, el *jo* que entenem, el *jo* tematitzat. J_1 no és un *jo* indigent a Ortega y Gasset.

No és difícil identificar j_1 amb el cos objectiu i tematitzat de Merleau-Ponty, el *jo* de la ciència i de la reflexió, i tampoc és difícil identificar j_2 amb el cos-subjecte preconscient encara no tematitzat com a subjecte ni tematitzant d'objectes i purament intencional. Per a Merleau-Ponty, certament, j_2 és un *jo* indigent i mancat. Però també ho és j_1 : ho és perquè no és un *jo*-complet, sinó que únicament és un *jo* o un sentir-jo-el-meu-cos des de la reflexió, i ja hem dit que, per a Ponty, si el que volem és comprendre el món, s'ha de reduir la reflexió a la percepció. És possible que j_2 sigui un *jo* mancat (en tant que és ontològicament intencional), però j_1 és un *jo* que no correspon a la realitat: és un *jo* lògic reflexiu: és producte de la intencionalitat, no intencionalitat pura del subjecte corporal.

El cos és, doncs, una existència, en tant que és món. Però el cos- j_1 és una *existència personal* de la qual hom en té consciència, essent, doncs, una existència objectivada, una existència personal, o sia, tematitzada i conceptualitzada. L'existència personal és una mirada tematitzant del *jo* fenomenal sobre si mateix, reflexionant-se: *jo* em conec a mi mateix, m'identifico i m'anomeno. Però el *jo* mateix abans de la reflexió ulterior, el cos- j_2 , també és una existència, la més real, la que tot ho compon. És una existència corporal originària, però és una *existència prepersonal* i atematitzada, no individualitzada, en la qual no hi ha subjecte ni reflexió, ni identificació ni autoanomenament. L'existència corporal és una existència prepersonal. Diu de nou Merleau-Ponty a la *Fenomenologia de la Percepció*: “L'existència corporal que em travessa sense la meua complicitat no és més que l'esbós d'una veritable presència en el món. Fonamenta almenys la possibilitat del món, estableix el nostre primer pacte amb ell. Puc molt bé absentar-me del món humà i abandonar l'existència personal, però només és per a trobar en el meu cos la mateixa potència, aquesta vegada sense nom, per la qual estic condemnat a ser-lo. Pot dir-se que el cos és 'la forma oculta de ser un' o, recíprocament, que l'existència personal és l'assumpció i l'expressió d'un ésser en una situació donada”.

La pregunta final seria: què és el fonamental: l'existència personal o l'existència corporal? Merleau-Ponty respondria: cap dels dos

termes. Ni una ni l'altra poden ser considerades com l'essència d'allò humà. I és així perquè ambdues versions de l'existència depenen absolutament l'una de l'altra. El que realment és el fonamental, diria Merleau-Ponty, és el rerefons del món, aquell rerefons o trama que sustenta totes dues existències, tant la lògica o personal com la prelògica o prepersonal. Allò fonamental és aquell camp ontològic on jau l'ésser.

El cos perceptiu i l'Ésser

Hem dit bastant reiteradament que el cos prereflexiu i prepersonal ja conté en si mateix la percepció com a intencionalitat. També s'ha dit que hom no ha de limitar el concepte de "percepció": Merleau-Ponty va més enllà d'una determinació de la percepció com a percepció sensorial. Pot haver-hi percepció sense contrapartida sensorial, com mostren alguns fenòmens psíquics. L'essència del cos és la percepció il·limitada. Ponty fuig d'una accepció de percepció de caràcter positivista i empírica: enlluerna la percepció pre-objectiva, com a tret fonamental de l'obertura i intencionalitat corporals.

114

Percebre és configurar, transformar horitzons en figures, és a dir, transformar *allò no vist* en *vist*. Però hom pot identificar un altre tipus de percepció del cos: la "visió ontològica", que és visió d'allò invisible, d'allò no transformat en vist per la primera percepció, que és captació d'un sensible obert a la intel·ligibilitat. És en aquest marc on Merleau-Ponty pot desenvolupar el seu binomi entre el visible i l'invisible. La percepció del cos o existència personal és una visió limitada, és només visió del visible, d'aquell horitzó transformable en figura. Si hom vol aprofundir de manera quasi absoluta en l'essència del cos-subjecte no tematitzat ha de deixar de banda momentàniament tots aquells conceptes i idees propis de la tematització: només així podrem captar l'Ésser.

A "*Le visible et l'invisible*", el pensament de Merleau-Ponty es torna molt més metafísic i hom pot trobar-hi referències a la categoria de l'ésser. Malgrat que l'home sigui un ens perceptiu per essència i malgrat que transformi o pugui transformar en vist allò no vist, el nombre de percepcions del cos personal mai abastarà la percepció de l'autèntica realitat. La realitat és més que allò que es fa visible o perceptible. No podia ser d'altra manera que Merleau-Ponty lligués l'estatut de l'ésser en funció de termes perceptius: *l'ésser és tot allò que arriba a fer-se visible i tematitzat més tot allò que resta sempre no visible, que resta invisible, no tematitzat i anterior a la distinció objecte-subjecte*. L'ésser no és allò que pot tematitzar-se;

també és allò impossible de tematitzar. De fet, l'ésser és en si mateix invisible absolutament i en la seva totalitat: no és una estructura que pugui veure's, sinó que és el camp de totes les estructures. L'ésser pot veure's a si mateix a través de l'home que també és ésser, però mai podrà veure's al complet perquè el cos personal objectivat de l'home té una estructura perceptible en el primer sentit que esmentàvem. I la percepció del cos personal i objectiu és una abstracció (com ja s'havia dit), una manera de configurar que haurà de deixar fora tot un infinit de mirades sobre l'ésser. Aquest ésser prelògic i rerefons, aquesta trama a què fèiem referència anteriorment quan parlàvem de les existències, aquesta "*carn del món*", jau sempre més enllà de la percepció sensorial, malgrat que pugui automanifestar-se en les estructures perceptibles i en el pensament (en el sentit que podem aprehendre intel·lectualment la seva realitat). L'ésser és el vist (o allò visible) i el no-vist (o mai visible).

El cos prereflexiu, el cos que encara no identifica ni subjectes ni objectes, el cos pretemàtic, el cos fenomenal, el cos viscut, el cos preobjectiu, el cos-subjecte intencional prepersonal, el cos que no permet dir-me "aquest sóc jo", aquest cos és justament el que fa de frontissa entre l'ésser o carn del món i el cos reflexiu, objectivat i tematitzat. De fet, com s'havia dit, el cos és un centre d'activitat preracional en el mateix ésser, és una manifestació particular de l'ésser: és els ulls de l'ésser. Per això el cos fenomenal és la clau de volta del coneixement intel·lectual o perceptiu d'aquell rerefons ontològic visible i invisible que és l'ésser o carn del món.

La tematització o anada a la reflexió-consciència és una característica de l'ésser a través del cos prelògic. Però l'ésser visible serà tan sols una part de l'ésser perquè ara estem reconeixent un ésser que es resisteix a ésser immediatament present a la consciència, perquè aquesta "desconeix l'Ésser i prefereix l'objecte que a ell, és a dir, un Ésser amb què va trencar i que ella posa més enllà d'aquesta negació, tot negant aquesta negació". Resoldre l'ésser, veure'l, notar-lo, només pot fer-se *mitjançant* i *dins de* la interioritat de l'ésser. És per això que la meua mirada perceptiva sensorial sobre el món és, de fet, una mirada perceptiva sensorial del món sobre si mateix. "Els fets i les essències són abstraccions: el que hi ha són móns i un món i un ésser, no com a suma de fets o sistema d'idees, sinó com a impossibilitat del no-sentit o buit ontològic. (...) Aquest món, aquest Ésser, facticitat i idealitat indivises, que no és un en el sentit dels individus que conté, i encara menys dos o diversos móns, en el mateix sentit, no té res de misteriosos: habiten en ell, diguem el que diguem, la nostra vida, la nostra consciència i la nostra filo-

sofia". "El visible només pot omplir-me i ocupar-me perquè jo, que el veig, no el veig del fons del no-res, sinó del mig d'ell mateix: jo, veient-lo, també sóc visible". "No hi ha una multiplicitat d'individus distribuïts sincrònicament i diacrònicament, sinó un relleu del simultani i el successiu, una polpa espacial i temporal en què els individus es formen per diferenciació". I hom encara pot llegir una preciosa referència: "(...) l'obertura al món (...) evoca, més enllà del 'punt de vista de l'objecte' i del 'punt de vista del subjecte' un nus comú que constitueix el serpenteig (*le serpentement*), l'ésser com a serp, el que he designat com la 'modulació de l'ésser en el món'". No falta qui ha volgut veure en Merleau-Ponty reminiscències de l'idealisme de Schelling. Les concepcions schellinguianes de la naturalesa (com a *ésser* pontinià) coneixent-se a si mateixa a través de l'home (o a través del cos preobjectiu i viscut de Ponty) i la concepció de l'ésser com a ocult però fonamentant tant l'objecte com el subjecte, certament, fan recordar les tesis de Merleau-Ponty. Però no sabem del cert fins a quin punt poden identificar-se els "*éssers*" de Schelling i Merleau-Ponty: d'atributs, l'ésser de Ponty no en té gaires: tan sols és un rerefons existencial; a Schelling, l'Ésser absolut conté massa continguts positius.

El cos i la consciència

El visible i l'invisible, doncs, només és comprensible a Merleau-Ponty des del cos fenomenal, des de la intencionalitat originària; però, de fet, només pot tematitzar-se el visible (i també l'invisible) fins que el cos queda objectivat. Queda, però, per esbrinar quin paper pren la consciència en la filosofia de Merleau-Ponty. Resulta evident que l'estatut ontològic que prengui la consciència a l'obra pontiniana no pot pas coincidir amb el de la filosofia tradicional, és a dir, amb el d'alguna mena de reduccionisme. Davant de la irresolubilitat que plantejava el problema psicofísic, hom podia reduir la consciència al cos (fer de la consciència un atribut o estadi de l'extensió) o bé reduir el cos a la consciència (fer de l'extensió un atribut o estadi de la consciència). En termes clàssics i genèrics, adopten aquestes visions, respectivament, el materialisme i l'idealisme.

Si Merleau-Ponty, doncs, ha de defugir la filosofia tradicional (que s'ha revelat com a irresoluble), haurà de defugir també qualsevol mena de reduccionisme. Gairebé l'única possibilitat oposada al reduccionisme podria ésser un unitarisme: una equiparació, una mena de monisme. En altres paraules, Merleau-Ponty ha de concloure que *el cos és consciència*. Aquesta visió ja és agosarada en la

mesura que costa explicar una identificació d'elements que durant tota la història de la filosofia han estat permanentment substancialitzats. Però, a part del problema que pugui presentar un monisme d'aquesta mena (d'altra banda tan proper a les concepcions de Schelling, on cos-extensió i consciència són cares d'una moneda), o precisament pel problema esmentat, Merleau-Ponty creu necessari fer una revisió del concepte de consciència, entenent amb claredat que un concepte tradicional de "consciència" pot dificultar aporèticament el seu rebuig a un reduccionisme.

D'entrada, com ens diu a *La structure du comportement*, sabem que el cos no pot ser considerat com un objecte entre els objectes i a més, en una nova afirmació, que la consciència no pot ésser una *pura cogitatio* al mode de la filosofia tradicional. Sabem, a més, que el cos no és una idea i que, al contrari, és pura intencionalitat. És en aquesta intencionalitat del cos envers el món on el cos s'entén com a *vehicle*, com a *unió* a un medi, com un confondre's en projectes. "El cos és el vehicle del ser-en-el-món, i, per a un vivent, tenir cos és ajuntar-se a un mitjà definit, és confondre's amb certs projectes i comprometre's en ells contínuament". És molt important afegir-hi una altra visió: el cos, a més d'ésser intencionalitat, té una certa funció de coneixement i, comportant-se com a figura anticipada de la reflexió, se sorprèn a si mateix en aquesta activitat⁸. Aquesta funció de coneixement i aquest *autosorprendre's* en el seu funcionament són la mena de consciència que li és pròpia al cos en un estadi original, á dir, al cos fenomenal.

Fem referència a tot aquest ventall d'atributs perquè, a més d'apropar-nos asimptòticament al concepte de cos a Merleau-Ponty (que és l'objectiu principal d'aquesta exposició), s'està redefinint el concepte de "consciència". Merleau-Ponty vol entendre de manera diferent aquesta consciència que és el cos: no vol fer-ho pas amb termes tradicionals. Així, doncs, per al filòsof francès, el cos fenomenal ja és en si mateix consciència, però una consciència renovada. Perquè si entenguéssim "consciència" en un sentit tradicional (com a pura cogitatio o com a procés reflexiu), hom cauria de nou en el parany del dualisme irresoluble i, per inèrcia, en un reduccionisme. El cos és una consciència que no és consciència de coneixement entès com a expressió d'un pensament gratuït i lliure. La consciència pontiniana -o cos fenomenal-, malgrat no tenir un coneixement dels objectes entesos com a sistema de qualitats

⁸ "Le corps se surprend lui-même de l'extérieur en train d'exercer une fonction de connaissance, et essaye de se toucher touchant, il ébauche 'une sorte de réflexion'".

vinculades entre si per una llei intel·ligible, és una potència d'acions que es refereix a preobjectes (no podem parlar d'objectes en la intencionalitat originària prereflexiva) sense adherència a lloc o a temps. I aleshores, Merleau-Ponty construeix una nova concepció: el cos és "un saber" del lloc.⁹

No cal dir que el lligam existent entre aquest "saber del lloc" és absolutament coherent amb la visió intencional del cos fenomenal. Els malalts incapaços d'expressar un pensament espacial mai abandonen, de fet, aquesta "consciència" de saber el lloc. Aquest saber el lloc té la seva arrel, naturalment, en un moment previ a l'objectivació del cos i de l'espai, és a dir, en un moment de cos fenomenal. El cos fenomenal "sap" el lloc sense tematitzar, sense ser una consciència teticoreflexiva.

Enfront d'aquesta "consciència pretemàtica que sap el lloc", Merleau-Ponty descriu coherentment una altra mena de consciència, més convencional: la "consciència tètica, tematitzada i objectivadora", causant de la reflexió una vegada que el cos s'ha tematitzat a si mateix i a l'objecte. A aquesta "nova consciència" Merleau-Ponty li permet ajustar-se més a la visió tradicional de la filosofia, de manera que pot ser entesa com a "cogitatio pura", com a "cogitatio" cartesiana. La "consciència tètica" ja aporta els atributs de la reflexió i l'autoreflexió. Ara, Merleau-Ponty ja li dóna un estatut; però el que no volia Ponty era fer d'aquesta consciència tètica de trets cartesianes el lloc conscient originari; és obvi que: la consciència tètica no pot trobar-se en un estadi fenomenal; la consciència tètica no pot resoldre els problemes que ella mateixa aporta a través d'un dualisme. Els filòsofs tradicionals no van saber més enllà de la "cogitatio pura", diria Merleau-Ponty, no van saber superar la tematització ni l'objectivació. Els filòsofs tradicionals no van saber veure que el lligam extensió-consciència no es dóna en un estrat objectiu, sinó pretemàtic¹⁰.

Vistes així les coses, Merleau-Ponty pot acceptar la consciència tètica (com a oposada a la consciència pretemàtica que "sap el lloc") com a "*cogito*". Pot dir que la consciència tètica és un "jo penso", un "*ich denke*". Però és una manifestació, no és un subs-

⁹ "En ce qui concerne l'espace corporel, on voit qu'il y a un savoir qui se réduit à une sorte de coexistence avec lui et qui n'est pas un néant bien qu'il ne puisse se traduire ni par une description ni même par la désignation muette d'un geste" (*Phénoménologie de la perception*).

¹⁰ "Le problème n'est donc pas de savoir comment l'âme agit sur le corps objectif, puisque ce n'est pas sur lui qu'elle agit, mais sur le corps phénoménal" (*Phénoménologie de la perception*).

trat absolut. De totes maneres, hom no pot caure en el parany de voler *individualitzar* les dues consciències esmentades: el lligam entre elles és tan fort com les cares de la moneda de Schelling; no pot escapar-se aquest monisme. No es tracta d'establir una distinció real entre elles, ja que s'integren mútuament. Malgrat que pot assumir les paraules de Nietzsche: "Jo sóc cos i res més que cos; i l'ànima no és més que una paraula que designa quelcom que forma part del cos" (que pot interpretar-se sense gaires problemes com un reduccionisme), Merleau-Ponty no vol reduir el cos a una mera explicació fisiològica: no hi hauria lloc per a la consciència. Per tant, doncs, tant la consciència tètica com la consciència que "sap el lloc" estan unificades i integrades amb el cos: el cos és consciència i la consciència és cos.

Si hem dit que Merleau-Ponty pot acceptar la consciència tètica com a "pura cogitatio", com a "jo penso" (en tant que tal actitud es pròpia de la reflexió), falta dir aleshores com entén Merleau-Ponty la consciència-intencionalitat pretemàtica del "saber el lloc". Si el "jo penso" està reservat a la consciència tètica, cal dir què caracteritza la consciència que sap el lloc. Molts s'han preguntat si és comprensible una consciència que no estigui formada per un pensar, si és comprensible una "consciència que no pensa". Segons Merleau-Ponty, sí i òbviament. Si a la consciència tètica se li reserva el "jo penso" (com a "jo reflexiono", "jo objectivo"), a la consciència intencional que "sap el lloc" i que és sempre present (àdhuc en casos de la malaltia que no permet expressar concepcions espacials), se li ha de reservar indiscutiblement el "jo puc". Comparteix això amb Husserl: la consciència original és un "*jo puc*", no pas "un jo penso", no pas una "cogitatio".

Com es pot descriure una opció així? Diu Merleau-Ponty: "En tant que tinc cos i actuo a través seu en el món, l'espai i el temps no són per a mi una suma de punts juxtaposats, i encara menys una infinitat de relacions la síntesi de les quals operés la meua consciència; jo no penso l'espai i el temps; jo sóc a l'espai i al temps, el meu cos s'aplica a ells i els abraça". El "jo puc" és una altra manera de definir la intencionalitat originària, ja que és caràcter de la consciència que "sap el lloc". Continua essent el rerefons del món. Una consciència entesa originàriament com un *jo puc* que no és tètica ni explícita en un "*ancrage*" que pot variar fa comprensible el comportament com un "*jo puc elaborar el medi*": és el caràcter executiu original de la consciència en el sentir com a formalització del medi, de l'estímul i la reacció. El nostre cos no és un "objecte" per a un "jo penso": és un subjecte actiu, executiu, un

cos que és consciència original en activitat cap al seu equilibri. El cos és el *subjecte conscient pretemàtic* d'una acció amb el seu medi.

La formulació pontiniana fa del cos una consciència original que és el lloc on el món pren sentit. Entendre el cos així és entendre'l com a psiquisme i esperit alhora, ja que, sense dur a terme cap mena de reduccionisme, la matèria i l'esperit tenen una distinció i oposició funcional que no és substancial. “No pot parlar-se del cos i de la vida en general (...) i el cos en un subjecte normal, si no se'l desprèn dels cicles espaciotemporals de conducta dels quals és portador, no és distint del psiquisme (...) No defensem un espiritualisme que distingeixi l'esperit i la vida o l'esperit i allò psíquic com a dues 'potències de ser'. Es tracta d'una 'oposició funcional' que no pot transformar-se en 'oposició substancial'. L'esperit no és una diferència específica que s'afegeixi a l'ésser vital i psíquic per a fer-ne d'ell un home. L'home no és un animal racional”.

Cal entendre, doncs, que el cos com a consciència original és un instrument de comprensió; justament perquè jo sóc el meu cos, ell és el que, essent consciència, pot imposar un sentit sense que tal imposició de sentit sigui un acte de pensament: el cos és un nus de significacions que actua com a funció general. Podem acabar definint així el cos com a consciència: el cos és un presubjecte, és un cos cognoscent, un subjecte corporal que, com a saber global entès com a “jo puc” i com a unitat preobjectiva, és susceptible de desenvolupaments posteriors cap a una tematització i objectivació. Aquest subjecte corporal fenomenal és pura intencionalitat i alhora pura frontissa de l'ésser. Però en cap cas el cos fenomenal pot veure's com a tematitzant, en la mesura que la tematització i objectivació no apareix fins a l'aparició de la consciència tètica que és la reflexió.

En un principi, donant per bones les tesis de Merleau-Ponty, se li poden retraure dues coses fonamentals, sense voler analitzar els detalls i apories del seu discurs: en primer lloc, no s'entén ben bé quin és el procés de tematització, no queda ben esclarit com una consciència no tètica passa a ser tètica. En segon lloc, hom podria retraure-li que tota la seva filosofia és, de fet, producte de la consciència tètica i, per tant, com ell mateix havia dit sobre la reflexió i sobre la constitució de subjectes i objectes, una abstracció. No és clar, doncs, fins a quin punt el seu discurs pot pretendre abastar tota la temàtica del cos fenomenal, en el sentit que el que està fent és tematitzar allò no tematitzat i objectivar de nou el cos viscut.

Abstract

Dealing with the theoretical status of our body, on the one hand, and that of consciousness, on the other, is an unavoidable station where all philosophers stop. Cartesian approaches to this topic have desperately tried to find a final solution to the de facto relationships between these two elements in human existence. Merleau-Ponty, avoiding classical positions, shows a new concept of body by distinguishing it from any other object and setting it as an entity unmatched by any other real element. This article aims at showing, more or less lucidly, the complex mechanism that should allow us to understand the principles of human existence and knowledge.